



VLAGGEN EN VAANDELS ALS LIMBURGSE ERFGOED

Exemplaren en patronen uit het bestand van het DRAPO-
project van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg
(www.limburgsevaandels.nl)



Gepresenteerd door
Joep Leerssen en Doortje Lucassen

Maastricht, SHCL, 2021



Inhoud

• Wat is een vaandel, wat is een vlag?	4
• Parochies en muziekverenigingen sinds de 19e eeuw: de doorwerking van de neogotiek	6
• Standen, werklieden, land- en mijnbouw: 20e-eeuws design	10
• Daar komen de schutters: vliegende vaandels en neo-traditionalisme	14
• Door wie werden vlaggen en vaandels gemaakt, en waar?	16
• Prijs en kwaliteit	19
• Het Drapo-project: verduurzaming van collectief erfgoed	21
• Appendix: technieken	21

Wat is een vaandel, wat is een vlag?

In het algemeen spraakgebruik worden de woorden 'vlag' en 'vaandel' door elkaar gebruikt. En dan hebben we het nog niet over verwante termen zoals gonfalone, standaard en banier. Is een vaandel ruitvormig, een vlag vierkant of rechthoekig? Is een vaandel stug afhangend, een vlag los wapperend? Dat laatste onderscheid houden wij hier aan, ook al beseffen we dat 'vendelzwaaien' dan eigenlijk 'vlagzwaaien' zou moeten heten, en dat de uitdrukking 'met vliegend vaandel' hiermee een beetje schuurt...



Jeanne d' Arc met haar aanvoerdersvlag van het Franse koninklijke leger. Renaissance-miniatuur.

Hoe dan ook, er zijn wel degelijk twee types. Het ene (het vaandel) kun je zien als een wapenschild of uithangbord dat op een stok omhoog wordt gehouden, en waarbij de leesbaarheid van de symbolen en opschriften belangrijk is. Het gebruik van textiel heeft vooral de functie om het object niet te zwaar te maken. Het andere (de vlag) is afgeleid van de wimpels waarmee op vloten en in legers op grote afstand informatie visueel werd overgedragen: nationaliteit, vloot- of legeronderdeel, zelfs codeberichten. Hoe

gewichtlozer, des te beter: dundoek en zijde werden gebruikt om het wapperen te bevorderen (dat kwam die zichtbaarheid ten goede) en de kleuren waren helder en contrastrijk.



Tijdens de Slag van Trafalgar geeft Admiraal Nelson met signaalvlaggen het beroemde bevel *England expects that every man will do his duty*. Detail uit schilderij van Turner, 1822.

In het Limburgse straatbeeld zijn de eisen van leesbaarheid en zichtbaarheid goeddeels met elkaar versmolten, en vlaggen en vaandels worden niet alleen als begrippen maar ook als objecten door elkaar heen gebruikt. Kleurrijkdom en intense symboliek vormen een geheel. Maar een zeker onderscheid valt nog altijd aan te brengen.

Een vlag is bedoeld om te wapperen en is bijna altijd rechthoekig of vierkant. Een vlag bestaat uit één laag, soms met applicaties van hetzelfde materiaal, en ook dat komt de soepelheid ten goede. De kleuren zijn vaak levendig.

Een vaandel bestaat uit meerdere lagen. Het kan tweezijdig bewerkt zijn maar meestal alleen aan de voorkant met een voering aan de achterkant. De bewerking bestaat uit zware, stijve applicaties waardoor een vaandel tamelijk stug is, en ook in de wind goed leesbaar blijft. Vaandels kunnen ruitvormig zijn of rechthoekig dan wel vierkant. Ze worden door inwendige steun of een extra

verstevigde binnenlaag in vorm gehouden. Ze kunnen dus eigenlijk als een textielen wapenschild worden gezien dat aan een stok omhoog wordt gehouden. Heraldische symbolen vormen vaak een prominent onderdeel van de versiering, en er worden traditioneel gedekte, donkere kleuren gebruikt, waarop de ornamenten in goud, zilver of andere schakeringen goed uitkomen. Maar dat zijn algemene trends, waarop uitzonderingen bestaan. Toch kunnen we wel iets zeggen over stijlen en modellen. Die ontwikkelen zich met de smaak van de tijd, maar ook met de soorten verenigingen die zich in de publieke ruimte manifesteren.

Parochies en muziekverenigingen sinds de 19e eeuw: de doorwerking van de neogotiek

Ook in Limburg vertoont het stadsleven vanaf de late 18e eeuw tekenen van burgerlijke genootschappelijkheid: herensociëteiten, culturele en politieke clubs, toneelgezelschappen. Maar het straatbeeld wordt zowel in de stad als op het platteland beheerst



Processievaandels: Kathedraal, Roermond, XIXd; Derde orde, Beek, XXb, met een art-déco-invulling van het neogotische schema

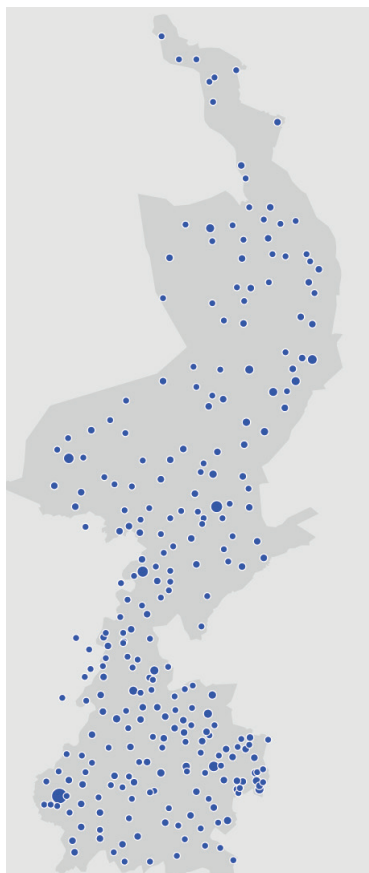
door het kerkelijk leven, met name rond de processies. Deze waren op veel plaatsen verboden geweest onder het Protestantse bewind van de Verenigde Provinciën, maar waren onder Napoleon in heel Limburg weer toegestaan. Ze bleven ook na Waterloo een zichtbaar element van het cultuurleven. Het negentiende-eeuwse Katholicisme droeg zijn identiteit uit met een weelderige visuele cultuur, die ten dele de Barok voortzette en ten dele een revival van de middeleeuwse gotiek cultiveerde. Met name het architecten- en designatelier van Cuypers in Roermond was een centrum van neogotische stilering. De vroegste vaandels op de Limburgse straten waren processievaandels, en ze waren in een barokke of neogotische stijl. Ook al kwamen er later nieuwe, modernere stijlen overheen, de neogotische/neobarokke stijl bleef lang beeldbepalend.

De katholieke cultuur volgde grotendeels het algemene patroon voor verzuild Nederland en het 'Rijke Roomsche Leven'. Maar juist in Limburg speelde de kerk een prominente rol omdat de grenzen van het Bisdom Roermond geheel samenvielen met die van de Provincie Limburg. Dat betekende dat parochies van



Prototypische harmonie-vaandels: Mheer 1857, Thorn 1863

Eijsden tot de Mookerhei deel uitmaakten van gezamenlijk beleid. Tussen die parochies en woongemeenschappen konden sterke kruisbestuivingen plaatsvinden. De opkomst van het verenigingsleven was aanvankelijk een sterk door de parochies gestuurde en beleefde aangelegenheid, beginnend met de harmonieorkesten. De oudste van hen hadden vaak dwarsverbanden met de kerkelijke zangkoren, die vanaf het midden van de 19e eeuw opkwamen. Onder meer om die reden dragen zo veel Limburgse muziekverenigingen de naam van de schutpatrones St. Cecilia: zij was het boegbeeld van de katholieke muziekrevival in de 19e-eeuw, waaruit die verenigingen zijn voortgekomen. De andere dragen vaak de name van de lokale parochieheilige.



Het patroon zette zich voort in de twintigste eeuw. Want ook in het kader van de opkomende industrialisering en de stichting van nieuwe rectoraten en parochies in de Mijnstreek werden vrijetijdsverenigingen meestal op dat niveau georganiseerd. Ook in de steden hadden de diverse buitenwijken (met hun eigen parochies) hun eigen verenigingen. In Kerkrade hielden Chèvremont en Spekholzerheide die functie, in Maastricht St. Pieter en Wolder. Ook de mijnwerkersverenigingen hielden in hun lokalisme die sterke plaatselijke band staande.

Limburgse verenigingskaart. De 'sociabiliteit' – het verschijnsel van de georganiseerde vrijetijdsvereniging – is in Limburg altijd opmerkelijk fijnmazig gebleven, vaak georganiseerd op parochie-niveau.

De Limburgse harmonieën hebben doorgaans vastgehouden aan het vaandel-model uit de late negentiende eeuw. Vaak werd een versleten vaandel zo getrouw mogelijk gekopieerd in een nieuw exemplaar. De vormtaal met elementen als lier, wapenschild, figuur van de schutspatroon, of op elkaar geborduurde muziekinstrumenten komen vaak onveranderd terug. Er is weinig behoefte aan originaliteit of frivoliteit: de muziekbeoefening wordt serieus genomen en men is trots op de bestendigheid van het korps en zijn tradities. Ook andersoortige verenigingen zoals de gereformeerde 'Harpe Davids' uit Treebeek gebruiken de klassieke vaandelvorm, zij het met meer ingetogen soberheid van design.



Moderne variaties op het klassieke model: de statige vormgeving van Harpe Davids en de licht moderniserende kopie van een oud vaandel van St Caecilia Geulle, vervaardigd in 1994 door de veelgevraagde fabrikant Riek Vermeulen-Joosten

Een vaandel, zo lijkt het wel, is geen medium voor avant-garde-experimenten. Des te verrassender is het om soms innovatieve variaties te zien, zoals de herinterpretatie van St. Cecilia als eigentijdse power-meid met dwarsfluit (Harmonie St. Cecilia Geleen, 2011).

Standen, werklieden, land- en mijnbouw: 20e-eeuws design

Einde 19e eeuw maakten vak- en standsverenigingen hun opwachting, als eerste de socialistische beweging en als reactie daarop ook de christelijke. Dit leverde een enorme toename aan vaandelproductie op.

De encyciek *Rerum Novarum* ('Over de Nieuwe Dingen') uit 1891 uitgevaardigd door paus Leo XIII luidde de vorming van de Katholieke arbeidersbeweging in en later die van de Christen-Democratie. Binnen de confessionele zuilen gingen de maatschappelijke standen zich organiseren – en daar hoorde natuurlijk een vaandel bij. In de steden waren dat ambtenaren- en middenstandsverenigingen, daarbuiten ook de handwerkslieden en boeren – en later de mijnwerkers.

Aanvankelijk volgden de vaandels van de nieuw opgerichte Katholieke vakbonden de neogotische traditie; maar vanaf 1900 begon de smaak van de neogotiek te tanen en werd de invloed van de art nouveau en, later, de art déco voelbaar. Soepele, lichtgekrulde lijnen of geometrische patronen verdelen het vlak, speelse planten en ranken verluchtigen het beeld, en de belettering is strak.



Mijnwerkersbond Klimmen: neogotiek verschuift naar Jugendstil; Werkliedenvereniging (later Bouwvakvereniging) Heugem: strakkere vlakverdeling, naast de schutspatroon de beroepsattributen

Later worden ontwerpers geïnspireerd door de heldere kleuren en de klare lijnen van glas-in-loodvensters en van Jugendstil-affiches. In deze nieuwe, moderne lichtheid begint ook de vlag de boven-
toon te voeren, meer dan het statig afhangende vaandel.

Dat betekent ook een verschuiving in techniek: het zware, met borduurde applicaties beladen fluweel of velours van het vaandel werd nu dunner en soepeler, en kleurpatronen werden aangebracht door andere technieken dan borduurwerk: incrustatie (het aan elkaar zetten van 'puzzelstukjes' in verschillende kleuren) of beschildering. Ook betraden professionele ateliers de groeiende markt voor vlaggen en vandaals.



1920. Incrustatie en handborduurwerk, ontwerp A.H. Vliegen (voorzitter Limb. RKWV). / Ca. 1935
Beschilderd. Mathieu Lommen

De belangrijkste afnemers waren de machtige Limburgse Land- en Tuinbouwbond (LLTB) en Katholieke Mijnwerkersbond. Ook hier zien we in de vroegste fase een gebruik van neogotische modellen, soms met art-nouveau-invloeden doorschoten. Patroonheiligen blijven in het Katholieke Limburg belangrijk, ook voor sociale groepen: St. Isidoor voor de boeren, St. Barbara voor de mijnwerkers, St. Jozef voor de handwerkslieden. Maar als deze bewegingen op stoom komen, rond het midden van de twintigste eeuw, is de smaak sterk aan het moderniseren. Stoere koppen met krachtige lijnen voor een landschap waarin gewerkt moet worden: akker of mijnschacht.



Waaierende affiches: manhaftige boeren en kompels

Maar de lijnen worden gaandeweg speelser, geïnspireerd door Cocteau of het expressionisme. Bepaalde symbolen blijven standaard beeldmerken (mijnlamp, gekruiste hamer en houweel) maar andere figuren worden abstracter en meer gestileerd. Ook de belettering (een belangrijk onderdeel van de leesbaarheid van een vlag) wordt modern: schreefloos (zonder steunlijntjes aan de uiteinden van de letterlijnen), en steeds meer blokletters zonder verschil tussen hoofd- en kleine letters.



Moderne vormen voor traditionele symbolen

De belettering kan ook een grafisch element op zich worden. Wel heel ver gaan de Zuster Dominicanessen van het Bethaniëklooster in Venlo, als zij een geïncrusteerde vlag maken voor de Boerinnen-Jeugdbond – een verre voorloper van de huidige vrouwenbeweging ZijActief.

Een surrealistisch droomlandschap waarin de letters BJB eerder beeld- dan schriftelementen zijn, met hier een leeuwerik en daar een korenaar, onder een stralende zon die ons als een oog aanstaart. Het geheel in keiharde smarties-kleuren. Zo psychedelisch kon katholiek Limburg zijn.



Tradities met nieuw lef



Waar de nieuwe ontwerpers mee 'spelen' zijn de universele symbolen die bijna standaard terugkomen: de toren van St. Barbara, de lier van de muziekvereniging, de opgaande zon van de boerenstandsvaandels, de lauwer- en eikentakken (vaak tot een enkel blaadje gestileerd).

Opvallend is de universaliteit van veel voorkomende symbolen op vlaggen en vaandels. We zien ze op exemplaren van meerdere gezindten terugkomen. Voorbeelden hiervan zijn de zon, stralende sterren, in elkaar grijpende handen, eikentakken, lauwer-takken en ankers; allemaal staan ze voor positieve krachten die de vereniging tot steun moesten zijn.

Daar komen de schutters: vliegende vaandels en neo-traditionalisme

Al deze trends zien we terug in de vlaggen van de opkomende sportverenigingen in Limburg, die van neogotische fietsvlaggetjes via Jugendstil-gymnasten reiken tot de strakke belettering van de latere modellen.



Sport tussen identiteitssymboliek en strak design

Een van de boeiendste presenties in de Limburgse publieke ruimte zijn de schutterijen. Zij vormen tegelijkertijd de oudste en de jongste verenigingen van dit gewest. Schutterijen hebben sinds de middeleeuwen cyclussen doorgemaakt van bloei, verval en (her-) oprichting. In elke periode zien we de schutterijen (weer) opduiken en 'uittrekken' met de vlaggen die in hun exercitie een actieve, vooraanstaande rol spelen. Ze moeten vaak vernieuwd worden, al was het maar omdat hun dunnere vlaggendoek sterker slijt door de vele buitenoptredens dan de vaandels van andere verenigingen. En bij elk nieuw exemplaar zien we de smaak van de tijd en een openstapeling van herinneringen en tradities.

De dageraad van de schutterijen ligt in de latere Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd, als steden en dorpen weerbaar gehouden moesten worden tegen gewelddadige bedreigingen van buitenaf. Archiefstukken en schutterszilver laten inderdaad vaak een vroege ontstaansdatum zien. Maar langlopend als de documentatie soms is, ze is ook lacuneus. Vaak zijn er decennia zonder levensteken en wordt een schutterij sluimerend of valt stil. Dan, als de omstandigheden er naar zijn, komt het tot een herbeleving of een



Schuttersvlaggen: van art déco naar neo-traditionalisme

heroprichting, en bij die gelegenheid wordt de herinnering aan de oudere actieve periode trots meegenomen in het historisch besef. Bij de tijdlijn van schuttersvlaggen zien we dan ook een gestage weerspiegeling van de ontwikkelende vervaardigingstechnieken en stijlen.

Zo is het gebatikte vaandel van Schutterij St. Gertrudis van Jabeek uit 1929 een van de puurste voorbeelden van art déco uit ons gewest. Het toont tegelijkertijd een gestage intensivering van het sterke traditiebesef. Het zijden vaandel van de schutterij van Weert uit 1989 heeft naast een afbeelding van schutpatrones Catharina van Siena een overdaad aan historische symbolen die naar het verre stadsverleden verwijzen: het heraldisch takkenkruis, het wapen van het hertogdom Bourgondië, middeleeuwse zegels van Weert, en het wapen van de Graven van Horne met de ordeketen van het Gulden Vlies. Het geheel bevindt zich op een vlag van fors vierkant formaat zoals we die uit oude afbeeldingen van stadsschutterijen kennen. En de verenigingsnaam is er ook naar: Gilde van Wieërter Stadsschötte St. Catharina 1480. Dat historische gilde was in 1949 wegens gebrek aan actieve leden in coma geraakt maar is in 1987, compleet met een Limburgse naam en een hele inventaris aan herinneringen en tradities, herrezen. Soms zien we op steeds nieuwere vaandels steeds oudere oprichtingsdata verschijnen.

Maar in hun historische dynamiek zijn zulke vlaggen ook een textielen archief. We zien hoe oude modellen worden herwerkt en de scharnierpunten van de tijd documenteren. Zo vonden veel Limburgse verenigingen het nodig om hun gehechtheid aan Nederland uit te stralen in de bewogen jaren na 1918. Dat nationale appèl is wel heel sterk op de vlag uit 1919 van de schutterij van Amstenrade, in rood-wit-blauwe banen, met op de keerzijde de W van Wilhelmina in een krans van ‘appeltjes van oranje’.



Plaatsbepalingen tussen provincie, bisdom en natie-staat

Wat komt prominenter naar voren? Het rijkswapen, dat van de provincie of van de bisschop (zo op de vlag van St. Lambertus Oirsbeek uit 1936) of van de beschermheer/vrouw? Vlaggen en vaandels vormen een bont, visueel archief en je kunt ze leren lezen, al was het maar om de verschillende betekenislagen te herkennen.

Door wie werden vlaggen en vaandels gemaakt, en waar?

Het ontwerpen en vervaardigen van vaandels vereisten vakmanschap en professionaliteit. Tot in de vroege twintigste eeuw werden de borduurwerken uitgevoerd door mannen. De opleiding tot borduurder duurde jaren. Het was een vak en daarom niet voor vrouwen bestemd. Vlaggen en vaandels werden vervaardigd in

ateliers die zich op kerkmeubilair of paramenten (kerkelijk textiel) toelegden. Een centrum van kerkateliers bevond zich in Roermond maar ook elders in de provincie doken tal van branchegenoten op. Ieder atelier had zijn specialisatie gericht op het uitvoeren van kerkinterieurs, hetzij houtsnijwerk, hetzij beschilderingen en ook het vervaardigen van vlaggen en vaandels was voor veel kunstwerkplaatsen een belangrijk onderdeel van het dienstenpakket. Een van de meest bekende en gerenommeerde kerkateliers was dat van architect Pierre Cuypers in Roermond, opgericht omstreeks 1850 en aangevuld met het borduuratelier van François Charles Stoltzenberg. Andere Roermondse kerkateliers waarvan we nog vaandels en vlaggen hebben kunnen registreren: Van Hove & Laumen, Jos. Lommen & Zn. (Mathieu Lommen vestigde zich later in Schaesberg), en Leon Capiou. Vanuit Venlo vestigde zich de familie Peters in het Duitse bedevaartsoord Kevelaar, waar de Kunststickerei Peters grote faam verwierf met traditioneel geschilderde afbeeldingen omgeven door ornamenten die op de rand van Jugendstil en art nouveau balanceren. Belgische ateliers waar Limburgse verenigingen hun vaandels lieten maken waren Caers in Leuven en Afchain & Vanpouille in Luik.

In de loop van de twintigste eeuw nam de vraag naar nieuwe vaandels voor de vele nieuwe verenigingen toe, net toen vrouwen hun eerste schreden op de arbeidsmarkt deden. Voorbeelden van bekende kunstwerkplaatsen waren H.J. Lindeman in Den Haag, Gebr. Van Oven in Den Haag, Van Elten in Amsterdam, De Vries in Amsterdam, Sint Maartenshuis in Utrecht, Van Diemen in Dordrecht, Van Os in Tilburg en Van de Wiel in Breda.

In de jaren 1920 zien we dat 'vaandelfabrikant' Van Diemen in Dordrecht meerdere meisjes en vrouwen in dienst had.

Een belangrijk reservoir aan arbeidskrachten bevond zich binnen de eigen provincie achter de muren van de nonnenkloosters. Diverse kloosters voorzagen in eigen onderhoud door middel van de productie van paramenten (kerkelijke textielvoorwerpen), vlaggen en vaandels in eigen borduurateliers. Die verschillende kloosterateliers hadden een eigen, herkenbare stijl maar waren uiteraard katholiek in hun werkopvatting. De neogotische stijl ijelde

nog lang na. Maar ook hier deed de nieuwe smaak zich gevoelen en zien we nieuwe stijlen opkomen.

De Duitse zusterorde van het Arme Kind Jezus was tijdens de Kulturkampf van 1878 naar Nederland uitgeweken; de vestiging in Simpelveld (ook bekend als 'Huize Loreto') verwierf grote faam. De prijs van hun ongeloofelijk fijne borduurwerk was echter hoog en was moeilijk te bekostigen. In de archieven van het SHCL bevindt zich correspondentie tussen het bestuur van KAB Limburg, glazenier Jerome Goffin en Huize Loreto over de uitvoering van enkele door Goffin ontworpen vlaggen in de jaren 1950. De ontwerpen in de naoorlogse tijd waren strak en heel vaak afkomstig van glazeniers; ontwerpen voor glas-in-lood lenen zich uitstekend voor het werken met de incrustatietechniek.

De zusters Franciscanessen Missionarissen van Maria te Maastricht (en Amsterdam), hadden een opvang voor kansarme meisjes en vrouwen; de meisjes kregen een gedegen opleiding om een goede toekomstige huisvrouw te worden, borduren en handwerken hoorden daar zeker bij. Het klooster had een hoge productie omdat het beschikking had over goedkope arbeidskrachten, de opgevangen meisjes en vrouwen, en was met name productief tussen 1935 en 1955.

In Venlo vestigden zich in 1915 de Dominicanessen van Bethanië. De door hen vervaardigde vlaggen waarvan we momenteel weet hebben, zijn van na 1945. Kenmerkend zijn de uit contrasterende vlakken opgebouwde onconventionele voorstellingen in heldere, frisse kleuren. Door middel van schildertechniek werden belangrijke onderdelen geaccentueerd. Waar de oudere ateliers graag zijde gebruiken zien we bij de vlaggen van Bethanië vooral katoen en viscose als basismateriaal; vermoedelijk is hier een budgettaire reden doorslaggevend.

Zo waren er, van Tienray tot het Sittardse Gemmaklooster, vele congregaties die de Limburgse vlaggencultuur tot stand hebben gebracht en doorgegeven. Hun geschiedenis moet nog geschreven worden. Net als die van de niet-kerkelijke productiecentra, van het Schaesbergse familiebedrijf Math. Lommen tot de beeldbepalende en zeer actieve Riek Vermeulen-Joosten uit Sevenum.

Ook zien we dat in de loop van de eeuw met regelmaat dat kunstenaars uit de regio aangezocht worden om een vlag te ontwerpen en uit te voeren; er werd dan wel gewerkt in een min of meer heersende stijl maar een persoonlijke toets maakte de beoogde vlag tot iets exclusiefs en persoonlijks. In de periode 1925 tot ca. 1960 zijn diverse vlaggen terug te voeren op Limburgse kunstenaars als Jos. Postmes, Joep Nicolas, Edmond Bellefroid, René Smeets, Daan Wildschut en Hub. Levigne.

Prijs en kwaliteit

Het vervaardigen van het verenigingsboegbeeld had heel wat voeten in de aarde; er werd een vaandelcomité samengesteld en vervolgens werden fondsen geworven om de aanschaf te bekostigen.

Manieren om geld in te zamelen waren talrijk, er werden toneelavonden, tombola's en fancyfairs georganiseerd, waarvan de opbrengst bedoeld was om een zo mooi mogelijk verenigingssymbool te verwerven. Aan de verenigingsleden werd een maandelijkse bijdrage gevraagd. Als het beoogde bedrag bereikt was, kon de opdracht worden verleend.

De voorkeur ging uit naar prestigieus materiaal. Voor vaandels met een velours ondergrond betekende dat bij voorkeur zijdefluweel gekozen werd maar ook een zware kwaliteit zijdeweefsel was geliefd. Voor vlaggen had natuurzijde lang de voorkeur boven katoen of synthetisch weefsel; linnen zien we incidenteel.

Voor de uitmonstering van het pronkjuweel genoten zijde- en/of goudborduurwerk de voorkeur, voor de afwerking waren goudweefsel, goudgalon, sierband met ingeweven motieven, goud- of zijdefranje en dito kwasten geliefd.

Dat was de ideale, dure oplossing. Niet iedere vereniging kon zich dat veroorloven, en aan de andere kant van het spectrum zien we dat op veel plaatsen voor de sympathieke oplossing van de huisvlijt werd gekozen. Naai- en borduurwerk waren een vaardigheid

die tot laat in de twintigste eeuw door veel huisvrouwen werd beheerst, vaak met een hoge mate van vakkundigheid, en in veel gevallen tekenden 'de dames' van de vereniging voor de vervaardiging van wat met recht een eigen vlag kon worden genoemd. Die weg werd met name bewandeld in de Boerinnenbonden, later omgedoopt tot Limburgse Vrouwenbeweging en daarna tot ZijActief.

Tussen die twee polen waren veel tussenoplossingen. Slimme alternatieven werden toegepast om voor een beperkt budget een vaandel toch fraai te laten ogen. Verhoogd goudborduurwerk bijvoorbeeld werd vervangen door applicaties met goudweefsel omrand met goudkoord; volledig handmatig geborduurde heiligen waren voortaan subtiel ingeschilderde figuren waarna met enkele borduursteken accenten werden gelegd, of er werd een tamboeereermachine gebruikt om hele vlakken met een machinale kettingsteek in te vullen. Ook deze technieken vereisten vaardigheid maar waren minder tijdrovend

De kwaliteit van de materialen had wel invloed op de houdbaarheid van vlag of vaandel. Goedkopere alternatieven verbleekten of verkleurden na decennia van gebruik en blootstelling aan de elementen; afwerkingen konden gaan rafelen.

Het budget bepaalde nagenoeg alles. Werd het centrale beeldmerk volledig gebordurd of was een geschilderde uitmonstering voldoende? Was er sprake van een groot aantal letters, punten en komma's? Het is interessant om te zien hoe de tekst betaalbaar werd gehouden met behulp van talrijke afkortingen.

Aan het eind van de jaren 1940 publiceerde de Katholieke Arbeiders Beweging (KAB) een handleiding voor plaatselijke bestuurders en propagandisten met daarin een aanbeveling voor de aanschaf van een 'mooie niet dure' vlag. De Centrale Propagandadienst van de KAB maakte collectieve afspraken met 'erkende' kunstenaars en fabrikanten. Dit illustreert een trend: Vlaggen werden steeds uniformer qua ontwerp, techniek, kleurenskala en materiaal (wollen vlaggendoek). Vlaggen worden uiteindelijk fabrieksmatig bedrukt en gemaakt van katoen of synthetisch materiaal.

Het Drapo-project: verduurzaming van collectief erfgoed

Vlaggen en vaandels zijn vergankelijke pronkjuwelen. Duur als ze zijn, na verloop van tijd belanden ze in een vitrine of opgerold op een zolder. En daarbij, verenigingen hebben ook geen eeuwig leven. Wat is er geworden van alle patronaten, handwerklieden-verenigingen en mijnwerkersvakbonden? En wie zal zorg dragen voor het cultuurbezit van al die verenigen, al die eigenaren? Het culturele erfgoed van de Limburgse verenigingen is gezamenlijk bezit van alle Limburgers, en velen van hen zijn, als individu of als vereniging, de schatbewaarder van één of meer exemplaren. Het DRAPO project heeft de bedoeling om dat collectieve, onder de hele bevolking verspreide erfgoed op de kaart te zetten. De initiatiefnemers bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg hopen het publiek bewust te maken van dat erfgoed, hun gegevens bijeen te brengen en te bundelen. Daarvoor is de website www.limburgsevaandels.nl ingericht, die de gegevens beheert, aan het publiek toont, en waar het publiek ook zelf nieuwe exemplaren kan toevoegen. Dat initiatief heeft veel weerklank gevonden: er staan nu 1000 vlaggen en vaandels online.

Door de verzameling van al die exemplaren wordt niet alleen een Limburgse pronkkamer gecreëerd, maar worden ook patronen zichtbaar. Enkele inzichten en patronen hebben we in deze brochure aan u gepresenteerd. We danken daarbij de sponsors (Prins Bernhard Cultuurfonds, de Coöperatie Erfgoed Limburg en de Provincie Limburg), Celine Huits, Nico Randeraad, Luc Wolters en de honderden verenigingsmensen die hun digitale steentje hebben bijgedragen aan de DRAPO-collectie.

Appendix: technieken

Vlaggen en vaandels kunnen ook 'gelezen' worden vanuit hun materiaal en vervaardigingstechniek. Ook die lopen uiteen en ook hier zien we verschuivingen in de loop de eeuwen.

De oudste techniek is borduurwerk op fluweel.

Borduren omvat een veelvoud aan steken, teveel om hier te noemen. De platsteek en de kettingsteek zijn veel op vaandels en vlaggen toegepast. Handmatig uitgevoerd borduurwerk gaf de mogelijkheid tot grotere verfijning maar was uiteraard tijdrovender. In de negentiende eeuw deed de tamboereermachine opgang; veel vaandels en vlaggen werden naast het geraffineerde handwerk voorzien van machinaal geborduurde decoraties en voorstellingen. Vooral gezichten en handen werden echter handmatig geborduurd omdat de borduurmachine daarvoor de finesse miste.

Gevuld of verhoogd goudborduurwerk is opgebouwd uit een voorgevormde vulling die wordt overdekt met gouddraad; de gouddraad bevindt zich alleen aan de voorkant van het borduurwerk. Het is een techniek die zorgt voor een rijk effect met dieptewerking.

Bij 'opgenaaid gouddraad' worden letters en figuren gevormd ofwel contouren rond applicaties aangebracht.

Het borduurwerk vindt meestal niet rechtstreeks op het vaandeldoek plaats, maar op een eigen ondergrondje van gesteven linnen. Zo wordt een heel borduurelement los voorbereid en dan in zijn geheel op het vaandeldoek bevestigd. Dat maakt het ook mogelijk om zulke element afzonderlijk te verplaatsen of te vervangen. Op een bovenstaande illustratie zien we dat op het vaandel van de 'Werkliedenvereeniging' Heugem dat woord is vervangen door 'Bouwvakvereeniging'.

Een andere techniek om veelkleurigheid te creëren is de zogeheten applicatie. Lapjes stof in meerdere vormen en kleuren worden in de gewenste vorm geknipt en op een ondergrond als een legpuzzel gecombineerd aan elkaar vast geborduurd. Ook dat kan handmatig of machinaal; de handmatige aanpak kan meer verfijning bereiken.

Incrustatie betekent inlegwerk. Het is bij vlaggen een veelgebruikte techniek, goed te vergelijken met de glas-in-lood techniek. Een groot aantal van geïncrusteerde vlaggen is ontworpen door glaskunstenaars, zoals Jerome Goffin, die in de jaren 1950 veel vlaggen

ontwierp. Geïncrusteerde vlaggen zijn aanvankelijk handmatig uitgevoerd maar na WO II doet de borduurmachine ook hier zijn intrede.

Beschildering. Een vlag (in een enkel geval een vaandel) kan met meerdere schildertechnieken en verfsoorten, met kwasten en penselen worden beschilderd.

De verfkeuze hangt af van het ondergrondweefsel. Een katoenen of linnen weefsel kan een zwaardere verf verdragen dan een zijden stof.

Voor zijden vlaggen werd vaak tevergeefs, zo blijkt achteraf, naar een soepel blijvende verfsoort gezocht. De verf kon na verloop van jaren sterk verhard en zorgt dan voor een snel verval van de vlag. We zien vaak hoe fraaie exemplaren barsten en scheuren gaan vertonen.

Batik is een gecompliceerde Aziatische techniek die in Nederland populair werd in de nadagen van het koloniale regime in Indonesië, met name voor art déco-ontwerpen. Met hete was worden patronen aangebracht op katoen, linnen of zijde. De was zorgt ervoor dat tijdens een verfbad op die plaats geen verf in de stof kan trekken. Na ieder verfbad wordt de oude was verwijderd en wordt een nieuw patroon aangebracht, net zolang tot de gewenste voorstelling is voltooid. De donkerste kleur wordt het laatste toegepast. Het probleem van verhardende verf is bij deze techniek niet aan de orde.

Sjabloneren is een recentere techniek. Door vormen uit te snijden in bijvoorbeeld stevig papier en deze op de beoogde vlag te leggen, kan met verf een strakke decoratie worden geschilderd of gesprayd. Een sjabloon kan desgewenst meerdere keren gebruikt worden, voor meerdere vlaggen dus.

Het voordeel van deze werkwijze is de reproduceerbaarheid en in grote lijnen een zekere uniformiteit.

